

Milan Šćekić

INCIDENTI NA CRNOGORSKO-OSMANSKOJ GRANICI (1908-1912)

Uvod

Prvu međunarodno priznatu granicu Crna Gora i Osmansko carstvo dobili su na Carigradskoj konferenciji 1858. godine. Ista je na terenu verifikovana naredne 1859. godine. No i pored toga što je dobila međunarodno priznatu granicu s Osmanskim carstvom, na međunarodno priznanje svoje državnosti, Crna Gora će morati da pričeka dvadesetak godina. Odlukom Berlinskog kongresa 13. jula 1878. Crna Gora je postala međunarodno priznata država. No, i prije nego li je u Berlinu verifikovano crnogorsko međunarodno priznanje, Crna Gora i Osmansko carstvo sklapaju "nekoliko sporazuma o rješavanju pograničnih pitanja". Narednih godina granice dvije države dobiće i definitivnu fizionomiju, a Crna Gora i Osmansko carstvo tokom tridesetak godina održavaće korektno odnose, iako na granici nije uvijek bilo baš tako. Do pogoršavanja odnosa dvije države dolazi nakon završetka aneksione krize.¹ No, ako bi sudili kako su se stvari odvijale na samoj granici, teško da bi mogli izvući zaključak da su odnosi između dvije zemlje bili ikada dobri, o čemu svjedoči ogromna arhivska građa pohranjena u Državnom arhivu Crne Gore na Cetinju. Loši odnosi između dvije zemlje nakon aneksione krize reflektovaće se i na samoj granici, gdje je gotovo svakodnevno dolazilo do incidenata, koji su mnogo puta imali smrtno ishode. Takvo stanje stvari trajaće sve do oktobarskih dana 1912. godine, kada se Crna Gora, shodno svojim savezničkim obavezama, prva uhvatila u koštac sa Osmanskim carstvom čime je otpočeo Prvi balkanski rat.

* * *

¹ Više: Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, 241-242.

Od uspostavljanja državne granice između Crne Gore i Osmanskog carstva 1878. godine, pa sve do početka rata na Balkanu 1912. godine, stanje na crnogorsko-osmanskoj granici obilježili su brojni incidenti.²

Prilike na granici se nijesu promijenile na bolje dolaskom mladoturaka na vlast, ljeta 1908. godine. "Štaviše, prema izvještaju jednog savremenika, vlasti su prvo pograničarima, a zatim i Muslimanima u unutrašnjosti podjelili oružje".³ Istina, avgusta te godine pogranično politički komesar sa Žabljaka, Vule Knežević, izvjestio je predsjednika crnogorske vlade, Lazara Tomanovića, da na granici s Osmanskim carstvom "nema nikakvih trzavica, krađa niti povećih kotrobanada, kao što je bilo od nazad nekoliko godina".⁴ No, stanje na ovom dijelu granice (pljevaljski kraj) se nije moglo porediti sa onim prema plavsko-gusinjskom kraju, gdje su se gotovo svakodnevno dešavali incidenti.

Crnogorske vlasti su nastojale da preko svog opunomoćenog poslanika u Carigradu, diplomatskim putem riješe neke probleme koji su bili izvor nereda na granici, poput podizanja kula, od kojih su neke bile na crnogorskom zemljištu (Jezerški vrh), a neke na samoj graničnoj liniji dvije države (Čakor i dr.). Sa Cetinja su željeli i da nove vlasti u Carigradu pokažu više volje kako bi se obuzdala arnautska nasilja, ali i da se nastavi sa isplatom dohodaka za planinu Mokru.⁵ Mir na granici je bilo teško osigurati ukoliko se navedeni problemi ne bi riješili. Nažalost, ispostaviće se, da je za njihovo rješavanje daleko djelotvornija od diplomatije - grmljavina topova.

No, dok su topovi ćutali, telegrami sa granice su gotovo svakodnevno bombarbovali crnogorsku prijestonicu. U jednom od njih, pogranični komesar iz Andrijevice, Gavro Protić, javljao je da su krajem avgusta 1908. godine Rugovci ubili Sima Vukašinova Dašića iz Zagarja, "u planinu u laze zagorske".⁶

2 Opširnije: Dr Đoko D. Pejović, *Politika Crne Gore u Zatarju i Gornjem Polimlju 1878-1912*, Titograd, 1973, 81-134; Bogumil Hrabak, *Arbanaški prvak Isa Boljetinac i Crna Gora 1910-1912. godine*, u: *Istorijski zapisi*, knj. 34, sv. 1, Titograd, 1977, 178-192; Bogumil Hrabak, *Arbanaški ustanci 1912. u: Vranjski glasnik*, knj. XI, Vranje, 1975, 197-375; Novica Rakočević, *Crnogorsko-albanski odnosi 1878-1914*, Zbornik radova: *Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*, Beograd, 1990: 123-160; Milorad Korać, *Sukobi na crnogorsko-turskoj granici u Sandžaku početkom XX vijeka*, *Istorijski zapisi*, knj. 25, sv. 2, Podgorica, 1968, 283-291; Risto J. Dragičević, *Malisorske bune 1910. i 1911. u: Zapisi*, XII, sv. 1-5, Cetinje, 1940, 145-159, 202-222, 274-289; Risto J. Dragičević, *Teški život crnogorskih krajišnika*, u: *Glasnik etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. 1, Cetinje, 1961, 179-191; Novica Rakočević, *Stanje na crnogorsko-turskoj granici uoči balkanskog rata (1908-1912)*, u: *Istorijski zapisi*, knj. 19, sv. 3-4, Titograd, 1962, 485-515; Mr Nada Tomović, *Crnogorski konzulat u Skadru i Malisorske bune 1910-1911. godine*, u: *Studije, ogledi, dokumenti i spisi o konzularnim odnosima Crne Gore 1611-1918*, (priredio Dr Đorđe Lopičić), Beograd, 2007, 783-796; Mr Milan Ščekić, *Crna Gora i Donji Vasojevići u susret ratu na Balkanu 1908-1912*, u: *Arhivski zapisi*, 2/2013, Cetinje, 2014, 61-88; Od Mojkovca do Mokre, u periodu od 1882-1892. godine bilo je ubijeno i ranjeno 115 turskih (90 ubijenih) i 107 crnogorskih podanika (63 poginulih). (Đ. Pejović, *Politika Crne Gore u Zatarju i Gornjem Polimlju 1878-1912*, 13.) Iz veličke kapetanije od 1887. do sredine novembra 1911. godine smrtno su stradala 53 crnogorska državljanina, a ranjeno je 46 lica. (Isto, 130.)

3 Žarko Šćepanović, *Društveno-političke prilike u Bijelom Polju i okolini početkom XX vijeka*, Zbornik radova profesora i saradnika Pedagoške akademije u Nikšiću, br. 4, Nikšić, 1973, 93.

4 Državni Arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo inostranih djela (u daljem tekstu MID), 1908, f-158, 3045, V. Knežević, pogranično-politički komesar sa Žabljaka - dr L. Tomanoviću predsjedniku Ministarskog savjeta, zastupniku Ministarstva inostranih djela i ministru pravde, 16. (29) avgust.

5 DACG, MID 1908, f-157, 2702, D. Gregović, poslanik u Carigradu - L. Tomanoviću, ministru inostranih djela, 30. jul/12. avgust.

6 DACG, MID 1908, f-157/a, 2823, G. Protić, pogranično-politički komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 19. avgust/1. septembar. Dašića su, "kako se govori", Rugovci ubili izlazeći "iz kule askerske". Da se zbog ovog ubistva ne bi komplikovale prilike na granici, Protić je strogo naredio da se ne preduzima osveta. (Isto.)

Dok se komesar Protić tih dana starao da održi red na granici, dotle je crnogorski kapetan Stamatović sa svojim društvom u Velici pucao plotunima danju i noću i umalo izazvao nered na granici.⁷ Nekoliko dana nakon ove žalbe, u Veliku je upućen Živko Nikčević,⁸ gdje je, između ostalog, vodio i istragu o ubistvu dvojice osmanskih podanika (Halila i Kasuma) i ranjavanja nekog Rama kod kule Čakor.⁹

Ukoliko se izuzmu česte krađe stoke, koje su mogle uvijek izazvati "hrđave posljedice",¹⁰ do proljeća 1909. godine, većih incidenata na granici nije bilo. Predstavnicima novih osmanskih prekograničnih vlasti inicirali su i nekoliko sastanaka sa crnogorskim kolegama. Osmanski komesar obavijestio je svog crnogorskog kolegu Protića, da će 29. marta 1909. godine doći u Andrijevicu sa društvom "radi prijateljske posjete".¹¹ Do posjete osmanske delegacije crnogorskim pograničnim vlastima došlo je i na Lever Tari 23. maja 1909. godine, gdje je razgovarano o dobrim odnosima između Crne Gore i Osmanskog carstva, uredbama na granici, te mogućnosti "slobodnog miješanja u Tursku i u našu zemlju".¹² Na poziv svojih kolega, crnogorske pogranične vlasti iz Andrijevice, prisustvovala su u Beranama 23. jula 1909. godine svečanostima godišnjice proglašenja Ustava u Osmanskom carstvu, gdje su prijateljski dočekani i ugošćeni, kako od strane osmanskog pograničnog komesara, tako i od stanovništva.¹³

Dobri odnosi između dvije države reflektovali su se i na stanovništvo dvije države. Pogranični komesar sa Žabljaka, Vule Knežević, pisao je 6. juna 1909. predsjedniku crnogorske vlade, da se zbog "lijepog našeg primanja" osmanske delegacije na Lever Tari, "svud po Sandžaku lijepi glas" pronio, te da su Crnogorci, koji su na Trojičin dan boravili u Pljevljima, od strane osmanskih vlasti i naroda bili "srdačno dočekani". Tom prilikom su se s njima družili, pili i podizali zdravice za zdravlje knjaza Nikole i njegovih hrabrih Crnogoraca.¹⁴

7 DACG, MID 1908, f-157/a, 2883/a, žalba sveštenika Popovića, glavnog kmeta Kneževića sa ostalim Večanima - Ministarskom savjetu, 20. avgust/2. septembar.

8 Nikčević je inače obavljao dužnost sekretara I klase Oblasne uprave u Kolašinu. *Glas Crnogorca* u svom broju od 7. novembra 1908. godine je objavio, da je sa te dužnosti na prijedlog ministra unutrašnjih djela raspoređen na novo radno mjesto, sekretara I klase Oblasne uprave u Nikšiću. (*Glas Crnogorca*, br. 61, 7. (20.) novembar, 1.)

9 DACG, MID 1908, f-157/a, 2976. Ž. Nikčević, sekretar I klase Oblasne uprave u Kolašinu - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 28. avgust/10. septembar; Na sektoru granice kod Mojkovca, po svemu sudeći, negdje s početka jeseni te godine, život su izgubila dvojica osmanskih podanika. Prema informacijama koje je kosovski valija prosljedio osmanskom poslanstvu na Cetinju, njihovi podanici Salko i Latif Mekić, u društvu sa i nekim Simom, pozvani su bili u crnogorsku granicu, kod nekog "Jovana Boškova iz Polja, a preko imenovanog Sima". Prilikom povratka nazad, osmanska straža lišila je života Salka i Sima, dok su bili još na crnogorskom zemljištu. Budući da crnogorske pogranične vlasti nijesu dale da se "lješine prenesu preko granice", Tomanović je tražio od oblasnog upravitelja u Andrijevi, Pavla Vujisića, da se dozvoli predaja istih "mudiru na Mojkovac". (DACG, MID 1908, f-158/a, 3362, L. Tomanović, ministar predsjednik - P. Vujisiću, oblasnom upravitelju u Andrijevi, bez datuma)

10 DACG, MID 1908, f-167/a, 643, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 1. (14) maj.

11 DACG, MID 1909, f-166, 383, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 14. (27) mart.

12 DACG, MID 1909, f-167/a, 683, V. Knežević, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 11. (24) maj. S crnogorske strane ovom sastanku prisustvovalo je 15 činovnika višeg i nižeg ranga. (*Isto*.)

13 *Glas Crnogorca*, br. 30, 11. (24) jul 1909, 3. Pored komesara Protića, crnogorsku delegaciju u Beranama činilo je još nekoliko vasojevičkih glavara. (*Isto*)

14 DACG, MID 1909, f-167/a, 683/3, V. Knežević, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku i ministru inostranih djela, 24. maj/6. jun.

Za razliku od Kneževića, komesar Protić iz Andrijevice se nije mogao pohvaliti vlastima na Cetinju da na dijelu granice koju je on kontrolisao vlada mir. Naprotiv. Beranski komesar ga je obavijestio da su 22. maja 1909. godine crnogorski podanici iz Šekulara iz zasjede ranili dvojicu Rugovca koji su išli iz Berana u pratnji askera. Razlog za napad prema Protiću bila je osveta za "onog Dašića koji je poginuo prošle jeseni u turskoj granici". Ovaj incident dao je povoda askeru da otvara vatru na crnogorsku stražu koja se nalazi na Mokru, ali Crnogorci nijesu odgovarali na pucnje.¹⁵ Vlasti u Andrijevi su ubrzo uhvatile i lišile slobode izgređnike, ali se ispostavilo da razlog pucanja nije bila osveta za ubistvo pomenutog Dašića, već za nekog Perišu Spalevića "koga su Rugovci 1907. godine u mjesec maj ubili u Mršinu baru više Berana".¹⁶

Zbog čestih prelazaka granice ilegalnim putevima, komesar gusinjski saopštio je svom crnogorskom kolegi Protiću, sa kojim se sreo u Ržanici, da osmanske vlasti imaju "namjeru načiniti oko Ržanice 3-4 kule", zbog toga što Crnogorci "neote putem da idu", već koriste put "kroz šume odaklen biju krađu i drugo". Protić nije sporio da ponekad Crnogorci možda radije biraju šumske od drumskih puteva, ali razlog zbog kojeg su se odlučivali ići nepristupačnijim putevima bio je da su strahovali za svoj život. Protić je takođe tražio od gusinjskog komesara da mu da pismenu garanciju crnogorski vojnici mogu slobodno, u svako doba dana, ići putem preko Ržanice, odnosno da se put od Velike prema Polimlju preko Ržanice ne smije prekidati. U suprotnom, crnogorski vojnici će biti primorani da prolaze "kudijen mogu dalje". Dvojica pograničnih komesara dogovorili su se da se ponovo sastanu 1. juna 1909. godine, i to „na groblje ržaničko radi sporazuma". No, uprkos obećanjima koje je dobio, Protić nije vjerovao da će se moći uspostaviti red granicom. Štaviše, upozoravao je „ako se što ne učini svaki dan će puška pucati" na granici, jer su se samo u posljednjih nekoliko dana desila dva ubistva, od kojih jedno s crnogorske, a drugo s osmanske strane. Stoga, je po njemu, bio prioritet da se uspostavi red i mir na granici, da se zbliže crnogorski i osmanski podanici, kao i da prestanu međusobna sukobljavanja i krađe. Osmanski pogranični komesar je tom prilikom predlagao i da se izgleda sporovi oko zemljišta neposredno pored granice.¹⁷

Nije isključeno da su možda, osmanske vlasti željele rješenjem zemljišnih sporova da eliminišu mogućnost incidenata na granici, ali ponašanje njihove vojske za vrijeme trajanja sastanka predstavnika dvije države, nije govorilo u prilog tome. Naime, komesar Protić se žalio predsjedniku crnogorske vlade da "baš kada smo činjali sastanak askeri s' kule više

15 DACG, MID 1909, f-167/a, 684, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 11. (24) maj; Toga dana se, prema Protićevim riječima, pogranične vlasti i vojnici nijesu smjeli "primaći granici, jer je asker s kule s Mokre i ostalih neprestano pucao u našu granicu i na našu stražu koja se nalazi u Barice u Mokru". (DACG, MID 1909, f-167/a, 684/4, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 15. (28) maj.)

16 DACG, MID 1909, f-167/a, 684/2, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 14. (27) maj; Tih dana stradao je u Bihoru crnogorski državljanin Rađivoje Vešović iz Trepče, koji je tamo pošao „su nekim društvom posvoji prilici u krađu". (DACG, MID 1909, f-167/a, 690, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 13. (26) maj.)

17 DACG, MID 1909, f-167/a, 697/2, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 17. (30) maj. Predsjednik crnogorske vlade bio je zadovoljan Protićevim odgovorom, ali mu je saopštio, da prije svega radi "na lijepe", kako bi se odustalo od "građenja kula, tim prije što još nije riješeno pitanje o ispravki tamošnjih granica". (Isto)

Novšića plijenili su 10 govedi veličkih i to iz naše granice". Asker je tom prilikom onemogućio neke dvije djevojčice da vikom alarmiraju Crnogorce, a samim tim i da izazovu sukob na granici. Protić dalje navodi, da su cijelu stvar podržali osmanski komesar i bimbaša, jer "odili su na to da nas sve u njinu granicu pobiju", rezonujući da će "Veličani odmah turiti pušku askeru", što bi im pogodovalo da okrive Crnogorce da su prvi počeli s pucanjem. Što do toga nije došlo, imalo se zahvaliti crnogorskoj opreznosti, jer su žitelji sela Velike ostali mirni kao da se nije ništa desilo. No, i pored obećanja osmanskog komesara, da će se pokradena stoka odmah vratiti natrag, do jutarnjih časova 2. juna 1909. godine to nije učinjeno. Izrevoltiran time, Protić je saopštio predsjedniku crnogorske vlade, da ukoliko se stoka ne vrati za tri dana, on više neće činiti prepreke Veličanima da za 10 goveda ubiju 10 nizama.¹⁸ Sva sreća, pa su istog dana kada je uputio telegram na Cetinje, Osmanlije u večernjim satima vratili goveda. Istina "jedva živa" i "sva isprebijana".¹⁹

Ako su osmanske vlasti zbog mira na granici povratile ukradena goveda, to nije značilo i da će odustati od namjeravane gradnje utvrđenja (kula) na granici. U telegramu upućenom predsjedniku crnogorske vlade 4. juna 1909. godine, Protić je javio da "Turci namjeravaju i već su otpočeli graditi šančeve i razapeli čadore na sljedeća mjesta: 1. Više naše kule u Šume 2. Na vrh glavice 3. Na Kulj. 4. Na vrh Štita na vrh Prijedola 5. Kod česme u Štit, i to povrh puta koji ide povrh Polimlja za Mokru i Veliku" čime će "sprječiti put Mašničanima za u Mokru i 7. U Kodru do livada mluničkih."²⁰ Dok je Protić s pravom strahovao zbog izgradnje utvrđenja na granici, osmanski komesar ga je na sastanku u Vinickoj 3. juna 1909. godine uvjeravao, da Osmansko carstvo, a posebno mladoturci, osjećaju blagodarnost prema Crnoj Gori i Srbiji, jer su pokazali prijateljsko držanje za vrijeme aneksione krize, što nije bio slučaj sa Bugarskom i Grčkom, koje su im "nanijele baš u to vrijeme grdne štete".²¹

Moguće da su osmanske vlasti bile zahvalne Crnoj Gori zbog svog držanja za vrijeme previranja u Osmanskom carstvu, ali na granici dvije države se to nije mnogo osjećalo. Predsjednik crnogorske vlade upozorio je oblasnog upravitelja u Kolašinu, da s osmanske strane prijete pogranični neredi zbog prikupljanja vojske na granici i građenja pograničnih kula, ali da državni interesi nalažu, da se pogranični red i mir mora održati po svaku cijenu.²²

No, očito da za naredbe s Cetinja neki crnogorski podanici nijesu mnogo marili. Kosovski valija se žalio vlastima na Cetinju na nekoliko Veličana, da su početkom juna 1909. godine prešli osmansku granicu s namjerom da napadnu na selo Mukšić, što su osujetili žitelji ovog sela. Tom prilikom razmijenjena je vatra, ali na svu sreću žrtava nije bilo.²³ Nažalost, ne zadugo. Zastupnik pograničnog komesara u Andrijevići, Lakić Vojvodić je javljao da su se 3. jula 1909. godine čuli "plotuni pušaka na strani Velike ispod Čakora", gdje su ljute okršaje

18 DACG, MID 1909, f-167/a, 697/5, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku 20. maj/2. jun.

19 DACG, MID 1909, f-167/a, 697/8, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. maj/3. jun.

20 DACG, MID 1909, f-167/a, 697/9, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 22. maj/4. jun.

21 DACG, MID 1909, f-167/a, 702, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 9. (22) maj.

22 DACG, MID 1909, f-168, 749, L. Tomanović, ministar predsjednik – vojvodi L. Vojvodiću, 24. maj/ 6. jun.

23 DACG, MID 1909, f-168, 748/2, L. Tomanović, ministar predsjednik - komesarijatu u Andrijevići, 27. maj/9. jun.

vodili Veličani s askerom.²⁴ Serdar Miloš Tomović, koga je Vojvodić poslao da održava red na granici,²⁵ ubrzo je upoznao Vojvodića da su askeri prilikom razmjene vatre s Veličanima ubili Milića Vučetića, kao i troje goveda, tri koze i jednog konja. Asker je istog dana kada se sukobio sa Veličanima, u večernjim satima pucao na crnogorsku kuju na Džamiju, ali crnogorski vojnici nijesu odgovarali. Da se puškanje ne pretvori u mali rat na granici, Tomović je tražio od osmanskog komesara da se najprije prekine dalje pucanje, ali i da se njih dvojica sastanu na Čakoru 5. jula 1909. godine. U međuvremenu Tomović je privatnim kanalima doznao da osmanski komandant je dogovorio albanskim prvakom Asom Ferovićem da namjerno izazivaju nered na granici, kako im nove osmanske vlasti ne bi oduzele oružje.²⁶

Da su askeru u izazivanju nereda na granici pomagali Arnauti, znalo se i "po glasu pušaka", koje su neprestano pucale na crnogorsko selo Veliku bez ikakvog povoda. Vojvoda Lakić Vojvodić je javio predsjedniku Tomanoviću 4. jula 1909. godine da je od ranog jutra toga dana, čim je "stoka izjavila iz torova", asker počeo da puca plotunima na "sve što uoči".²⁷ Do prekida pucnjave na granici došlo je sutradan u posljepodnevnim časovima, kada su se na Čakoru sastali crnogorski i osmanski pogranični komesari.²⁸ Dva dana potom, zastupnik pograničnog komesara u Andrijevici je javio Tomanoviću da je uspostavljen red na granici, te da će komesar Protić 9. jula 1909. godine otići na mašničku Mokru radi rješavanja spora o ispaši Mašničana i Ržaničana.²⁹

Po povratku u Andrijevicu, Protić je obavijestio prvog čovjeka crnogorske vlade, da je mir na granici uspostavljen, ali i da se boji da neće biti dugog vijeka, pošto su Osmanlije oko Velike i Polimlja zauzeli gotovo sve vrhove koji pripadaju Crnoj Gori. Dalje je naveo, da su dva šanca koja su Osmanlije podignule na Čakor kod Kule, bili su u najmanju ruku, "ako ne cijeli a ono bar pola" na crnogorskom zemljištu, mada je bio uvjeren da su se cijeli nalazili na crnogorskom zemljištu. Šanac koji podignut na Malom Čakoru crnogorski vojnici su srušili, baš kao i neke na Polimlju, gdje ih još bilo. No, urkos tome, Protić je bio u pravu kada je izrazio bojazan da time nijesu ništa uradili, jer će ih askeri opet napraviti, s obzirom da crnogorskih straža tamo nema.³⁰

24 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/9, vojvoda L. Vojvodić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 20. jun/3. jul.
25 Isto.

26 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/7, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. jun/4. jul.

27 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/8, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. jun/4. jul; Istog dana, asker je opkolio i crnogorsku kulu na Vaganici, zbog čega je komesar Protić pozvao svog osmanskog kolegu "da odmah pođe na mjesto", kako prilike na granici ne bi potpuno izmakle kontroli. (DACG MID 1909, f-168/a, 914/6, G. Protić, pogranični komesar, - Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. jun/4. jul.); Zahvaljujući prisebnosti crnogorskih vojnika taj scenario je izbjegnut, pošto "nije puška sa strane turske predvajala", tih dana. S osmanske strane nijesu namjeravali lako stati ni kada je u pitanju izgradnja novih šančeva, kao što je bio Đevojičin mramor, koji je prema Lakiću Vojvodiću, napravljen na crnogorskom zemljištu oko 50 metara. Vojvodić je takođe javljao, da tijelo crnogorskog državljanina Milića Vučetića, njegova rodbina ne može preuzeti s mjesta gdje je ubijen, "jer nizam ne da pucanjem ni ženama proći". MID 1909, f-168/a, 914/4, vojvoda L. Vojvodić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 22. jun/5. jul.

28 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/10, V. Vojvodić, zastupnik komesara - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 23. jun/6. jul.

29 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/12, V. Vojvodić, zastupnik pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 24. jun/7. jul.

30 DACG, MID 1909, f-168/a, 914/2, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 26. jun/9. jul.

Teritorije na koje su polagale pravo obje strane bile su uzrok čestih sukoba i na sektoru granice kod Mojkovca. Krajem jula 1909. godine asker koji je patrolirao na granici kod Polja, prešao je na crnogorsku teritoriju (Bileđijski potok) i oteo od jednog čobanina 21 kozu, a potom su pucali na njega, ali ga na svu sreću nijesu ubili. Crnogorski seljaci koji su radili nedaleko od tog mjesta, odmah su dotrčali čim su čuli pucanju, ali "dočekali su ih askeri vatrom od pušaka te je tako trajalo puškaranje od 4 ure po podne pa do noći". Na svu sreću crnogorski vojnici nijesu uzimali učešća u ovom sukobu. Da na ovom dijelu granice ne bi došlo do nereda s crnogorske strane su preduzeti bili nužni koraci.³¹ Sa Cetinja je naređeno komesaru Protiću iz Andrijevice da oputuje u Mojkovac na sastanak sa osmanskim kolegom.³² No, kako predstavnici dvije strane nijesu mogli utvrditi čije je zemljište između Marinkovca i Pržišta, svi su izgledi bili da će i pored strogih naredbi s crnogorske strane da se "red pogranični dobro drži", doći do novih sukoba na granici.³³ Za kulu na Pržištima Protić je tvrdio da se čitava nalazila na crnogorskom zemljištu.³⁴

Samo nekoliko dana pošto su se razišli crnogorski i osmanski komesar, došlo je na ovom dijelu granice do nove razmjene vatre između askera i Bijelih Turaka sa jedne, i crnogorskih vojnika, s druge strane. Zbog predostrožnosti, crnogorska vojska je posjela graničnu liniju, a vojnicima je strogo bilo naređeno, da "za živu glavu" ne smiju "opaliti pušku na Turke osim u slučaju jake nužde i napadaja i prelaska turskog u našu granicu".³⁵

Po svemu sudeći, s druge strane crnogorske granice takve naredbe nijesu postojale, ili se njih niko nije pridržavao, ukoliko su postojale. To potvrđuje ubistvo izvjesnog Radovana Mijovića iz Murina, koji je čuvao stoku na crnogorskom zemljištu u Zaporeniku.³⁶ Poslije Mijovićevo ubistva, askeri s kule Pepića otvorili su plotunsku vatru prema Polimlju i tom prilikom umalo ubili nekoliko ljudi, koji su išli putem kroz Gornju Ržanicu.³⁷

31 DACG, MID 1909, f-169/a, 1034, vojvoda L. Vojvodić, oblasni upravitelj - Ministarstvu inostranih djela, 17. (30) jul.

32 DACG, MID 1909, f-169/a, 1037, L. Tomanović, ministar predsjednik - G. Protiću, pograničnom komesaru, 20. jul/2. avgust.

33 DACG, MID 1909, f-169/a, 1097, Ministarstvo unutrašnjih djela - Ministarstvu inostranih djela, 4. (17.) avgusta.

34 DACG, MID 1909, f-169/a, 1037/5, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 31. jul/13. avgust.

35 DACG, MID 1909, f-169/a, 1120, oblasni upravitelj vojvoda L. Vojvodić - ministru inostranih djela L. Tomanoviću, 8. (21) avgust.

36 DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/3, J. S. Plamenac, ministar unutrašnjih djela - Ministarstvu inostranih djela, 30. avgust/12. septembar; Crnogorsko Ministarstvo inostranih djela protestovalo je kod osmanskog poslanstva zbog ovog ubistva, ali je dobilo odgovor, da je Mijović "priješao granicu sa nekoliko svojih drugova i pucao iz zasjede na patrolu, koja je prolazila", te da je patrola "odgovorila i pogodila pomenutog" na osmanskom zemljištu. DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/77, Ministarstvo inostranih djela - Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. septembar/6. oktobar.

37 DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/14, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru pravde, 30. avgust/12. septembar; Desetak dana ranije, "dijete Nova Gavrova iz Šekulara" koje je čuvalo ovce, takođe na crnogorskom zemljištu, blizu kule Pešter, posjetili su trojica askera koji su "sjedeli s njim pa su na jedan put ustali" i oteli mu ruski levorver a njega dobro istukli. Tri dana potom, njegov otac je otišao "na istu kulu i zvao askere da mu dadnu levorver", ali umjesto "odgovora pucali su na njega", na što je ovaj, takođe, odgovorio vatrom. Bilans ovog obračuna bio je jedan mrtav i jedan ranjen asker, kao "i jedan konj ubijen". Komesar Protić je kazao svom osmanskom kolegi, koji ga je kontaktirao u vezi ovog slučaja, da je pomunog Gavra "zatvorio i predao sudu", što nije bilo tačno. DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/25, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 27. avgust/9. septembar.); Tomanoviću je bilo jako „čudnovato“ u vezi ovog slučaja, što ga pogranični komesar nije obavijestio odmah, već nakon nekoliko dana. DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/26, L. Tomanović, ministar predsjednik - G. Protiću, pograničnom komesaru, 27. avgust/9. septembar.

Glas Crnogorca je pisao krajem avgusta 1909. godine da su Osmanlije tokom cijelog ljeta neprestano pokušavale da izazovu nered na vasojevičkoj granici, te da je od strane askera "velički kapetan teško ranjen bio, kao i još dvije osobe".³⁸

Crnogorski ministar unutrašnjih djela Jovan S. Plamenac bio je ubijeđen da incidenti na ovom dijelu granice nijesu imali "izvor u lokalnim odnošajima", već da se "isti sa strane podbadaju s naročitom političkom tenedencijom". U depeši upućenoj kolegama iz Ministarstva inostranih djela 31. oktobra 1909. godine, on je upozoravao i da je preko polimskog kapetana doznao da je veći broj nizama došao u Ržanicu, te da se na Visitoru nalazi poveći broj osmanskih vojnika. Takođe, Plamenac je sa granice izviješten da će put preko Ržanice biti prekinut, "i ako ko nalježe istim od strane Veličana i Polimljana, da će na istoga pucati". Strahujući od nesagledivih posljedica na granici, Plamenac je od Ministarstva inostranih djela dobio zaduženje da preduzme mjere kako bi se konačno stalo na put stalnim nemirima na granici.³⁹

Zbog prilično učestalih incidenata na granici, komesar Protić je krivio osmanske pogranične vlasti, koje nijednog svog podanika nijesu lišili slobode zbog pograničnih nereda, niti su ih zato kažnjavale. Za razliku od crnogorskih, koje su i za najmanje nereda na granici strogo kažnjavale svoje podanike "i zatvorom i globom te tako i danas u kažnjeni zavod u Podgoricu ima ljudi koji su za pogranične nereda stavljeni." Osmanske vlasti nijesu nikoga kaznile, čak ni kada su neki Novšičani u društvu s askerom prešli na crnogorsku teritoriju stotinu metara i ranili kapetana Stamatovića. "Čauš koji je bio na kulu u Novšiče kada je kapetan ranjen, i iz koje su kule askeri bili" nastavio je nesmetano obavljati svoju dužnost nakon ovog incidenta.⁴⁰

Ne mali problem za mir na granici predstavljali su i donjovasojevički emigranti. Stacionirani u neposrednoj blizini crnogorsko-osmanske granice često su vršili napade na osmanske organe bezbjednosti. Početkom 1910. godine zastupnik komesara u Andrijevići, serdar Miloš Tomović, žalio se predsjedniku crnogorske vlade na najuglednijeg donjovasojevičkog prvaka Avra Cemovića, da je zbog premetačine osmanske vojske u nekoliko kuća na području beranskog kraja, namjeravao preći granicu i izazvati nered, ali da je u toj namjeri bio spriječen. No, Tomović je opravdano strahovao da će Cemović prvom zgodnom prilikom preći granicu i izazvati nered, budući da "skoro svi emigranti stanuju na granici i krstare svakodnevno po prekograničnih sela" čime izazivaju osmansku vojsku da vrši premetačine.

38 *Glas Crnogorca*, br. 35, 17. (30) avgust 1909, 2.

39 DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/46, J. Plamenac, ministar unutrašnjih djela - Ministarstvu inostranih djela, 18. (31) oktobar; Komesar Protić je 14. oktobra 1909. godine izvijestio Tomanovića, da su osmanske vlasti zatvorile granicu na Vinicku. MID 1909, f-170/a, 1233/63, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 1. (14) oktobar.

40 DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/114, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 23. oktobar/5. novembar. Na Stamatovića je pucano iz "mavzerke turske", što je utvrđeno na osnovu pronađenih fišeka. (Isto.); Nakon ranjavanja, kapetan Stamatović je kazao komesaru Protiću, da "neće dozvoliti da Turci idu putem ispod Ivan Polja, već da će reći, ako se koji tuda vidi, da ga odmah ubiju". On od svoje namjere nije odustao ni nakon što mu je Protić kazao, da "je put u Crnu Goru svakom slobodan u mirno vrijeme", na šta mu je ovaj odgovorio, "da će da se sveti". Kako bi sa sebe skinuo "svaku odgovornost za rdave posljedice, koje bi se mogle na granici pojaviti ako bi kap. Stamatović ubio koga na Ivan Polje", Protić je tražio pomoć od nadležnih na Cetinju. DACG, MID 1909, f-170/a, 1233/89, Ministarstvo inostranih djela - Ministarstvu unutrašnjih djela, 11. (24) novembar.

Zbog toga je neophodno bilo emigrante ukloniti sa granice, kako ne bi svojim djelovanjem izazivali prekogranične neredne.⁴¹

Po svemu sudeći, premetačina od strane osmanske vojske bila je uzrok teškog ranjavanja jednog askera-stražara na kuli Vinickoj, u noći između 22. i 23. januara 1910. godine (st. kalendar), kao i ranjavanja drugog askera "kod kasarne beranske" sljedeće noći.⁴² U svakom slučaju, teško je povjerovati u verziju događaja koju je zastupao komesarijat u Andrijevići, da se vojnik na kuli u Vinickoj namjerno ranio, a drugi slučajno, što je osmanskim vlastima dalo povoda da hapse neke žitelje beranskog kraja.⁴³ Ova verzija je bila sumnjiva i predsjedniku crnogorske vlade, budući da se kosovski valija žalio osmanskom poslanstvu na Cetinju da je "asker ubjen na Vinickoj i da je zрно koje je prošlo kroz asker udarilo u zid u kulu". Kako su izvještaji komesarijata i kosovskog valije bili potpuno različiti, Tomanović je naredio seradaru Tomoviću u Andrijevići da povede strogu istragu i da što prije pronađe krivce.⁴⁴

Krivce je trebalo pronaći i među Crnogorcima iz Velike zbog paljevine pet stotina oka sijena u selu Novšići, koja se dogodila 1. februara 1910. godine.⁴⁵ No, istraga koju su sproveli kapetan Labović i kapetan Laban nije potvrdila optužbe beranskog komesara. Kapetan Laban je izvjestio zastupnika komesara u Andrijevići, seradara Tomovića, da nije bilo nikakvih paljevina sijena u Novšićima, te da unazad dva mjeseca nije puška pukla u Velici i Polimlju s crnogorske strane. Ali su zato, "Turci novšićski" u noći između 11. i 12. februara 1910. godine pucali na kuću kapetana Stamatovića u kojoj mu stanuje familija, ali na svu sreću nijesu ubili nikoga.⁴⁶ Žitelji sela Velika žalili su se, da je asker i 1. februara 1910. godine, kada je po navodima beranskog komesara došlo do navodne paljevine sijena, pucao "na stranu našu od Ivan Polja kosom do Kodre".⁴⁷ I u ovom slučaju istinu nije bilo

41 DACG, MID 1910, f-175, 42/21, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 19. januar/1. februar; Asker je 31. januara 1910. godine učinio premetačine u kućama: Avra Cemovića, popa Maksima Popovića, popa Josifa Bojovića i drugih, kojima "su porabijali vrata, prozore i podove" i opljačkali sve što su imali "živog i pokretnog". Avrovu ženu odveli su u Berane. Zbog ovog događaja Cemović je bio doveden u stanje "krajnje uzrujanosti", zbog čega su crnogorske pogranične vlasti imale "grдне muke" da obuzdaju najuglednijeg donjovosojevičkog prvaka, da ne pređe granicu i zametne borbu. Da se donjovosojevički emigranti ne bi upuštali u sukobe Tomanović je javio Tomoviću, da saopšti Cemoviću da odmah dođe na Cetinje, a ostali glavari u Andrijeviću gdje bi bili pod nadzorom pograničnih vlasti. Takođe, imalo im se saopštiti, da se ne smiju udaljavati i činiti neprilike na granici. DACG, MID 1910, f-175, 42/22, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru inostranih djela, 19. januar/1. februar.; Seradar Tomović je 2. februara poslao novi telegram na Cetinje, u kome je izvjestio Tomanovića, da "turska vojska nije nikakvih šteta počinila", već da je sa sobom odvela konja Avra Cemovića, koji se nalazio u kući Maksima Popovića, gdje je bila i njegova žena. Nju nijesu nigdje vodili, već je "pošla svojevrijem za konja u Beranama". Razlog premetačine bio je prelazak emigranata preko granice. DACG, MID 1910, f-175, 42/25, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 20. januar/2. februar.; Nakon što je Cemoviću prenijeta Tomanovićevo poruka da dođe na Cetinje, on se nije uputio tamo, već je bez ikakve dozvole otišao u Polimlje. DACG, MID 1910, f-175, 42/27, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 20. januar/2. februar.

42 DACG, MID 1910, f-176, 158/2, učitelj T. Joksimović, zastupnik nadzornika prekograničnih škola – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 26. januar/8. februar.

43 DACG, MID 1910, f-176, 158, Vojvodić iz komesarijata u Andrijevići – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 27. januar/9. februar.

44 Isto.

45 DACG, MID 1910, f-176, 192/2, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. januar/3. februar.

46 DACG, MID 1910, f-176, 192, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru inostranih djela, 31. januar/13.

47 DACG, MID 1910, f-176, 192/2, komandir serdar M. Tomović – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 21. januar/3.

Iako utvrditi. Ali po svemu sudeći, crnogorski podanici su očigledno dali povoda askeru i žiteljima sela Novšića, da na njih pucaju. Teško da može biti slučajnost, da baš na dan kada je, po prijavi beranskog komesara, došlo do paljevine sijena, bude otvarana paljba s osmanske strane u pravcu svojih crnogorskih susjeda. Vjerovatno se i u noći 11. i 12. februara 1910. godine neki sličan ispad dogodio s crnogorske strane. Zdrav razum ne može drugačije objasniti zašto u periodu od 2 do 11. februara 1910. godine osmanska vojska nije otvarala vatru. U svakom slučaju, izjave, koje su dali žitelji ovog pograničnog sela crnogorskim kapetanima, bile su sračunate u cilju izbjegavanja odgovornosti.

Čestim incidentima na ovom dijelu granice pogodovalo je i to, što u pograničnom crnogorskom selu Velika, koje je bilo poprište brojnih incidenata, nije bilo ni jednog crnogorskog žandarma. Prema komesaru Protiću, žandarm je bio najneophodniji "za na dno Ivan-polja na putu koji vodi iz Plava i Gusinja preko Novšića za Polimlje" i Ržanicu, a njegovo izdržavanje stajalo bi crnogorsku državnu kasu 30 perpera mjesečno.⁴⁸ U nastojanju da se koliko-toliko preduprijeđe česti granični incidenti, Tomanović je udovoljio Protićevom zahtjevu.⁴⁹

Usljed nezaštićenosti i stradanja koje je trpjelo, pogranično crnogorsko stanovništvo se nije uvijek osvrtao na stroge naredbe crnogorskih vlasti o održavanju reda na granici, vraćajući milo za drago svojim osmanskim susjedima. Jedan od mnogih koji su na taj način nastojali namirivati račune s Osmanlijama, bio je neki Vukajlo Nolev Lalić, koji je u osvetu za neke batine, otišao 16. maja 1910. godine s društvom u šumu da ubije nekoga od askera. Kapetan Vulević se žalio da je sve moguće učinio da ih spriječi u tom naumu, te da je poslao naročitog čovjeka da ih pronađe i saopšti im kakve ih posljedice čekaju, ako ne odustanu od svoga nauma.⁵⁰ Par dana ranije, iz crnogorskog Ministarstva inostranih djela upoznali su komesarijat u Andrijevici, sa žalbom Osmanskog poslanstva na neke Vasojeviće, koji su "iz zasjede pucali na tursku patrolu, koja je prolazila turskim zemljištem u blizini jezera Šajse. Pomenuti su bili zapali kod crkve u Klecni i puškaranje se tek

48 DACG, MID 1910, f-178, 597, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 8. (21) mart. Za žandarma je Protić predlagao nekog Mihaila Gojkovića. (Isto.)

49 DACG, MID 1910, f-178, 597/2, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 22. mart/4. april. Rješenjem od 29. marta/11. aprila, žandarm Gojković je postavljen na strani Ivan polja, sa platom koju je predložio Protić. (Isto.); U prvoj polovini marta (st. kalendar) došlo je do puškaranja oko Polimlja, ali i "na strani Velike od Novšića", za koje su crnogorske pogranične vlasti optuživale susjednu stranu da ih je inicirala. Komandir Labović i komesar Protić obavijestili su ministra vojnog brigadiru Mitra Martinovića, da na osnovu onoga što su mogli doznati i izvideti o ovom incidentu, "prvi" su "počeli oni" (Osmanlije - M. Š.), a "što svjedoči nekoliko fiševića i fišeka nađenih u našu granicu", koje su poticale od nekih novih pušaka koje su bile nedavno podijeljene "ovoj posadi korduna". Posljedica puškaranja, koje cijelu jednu "noć nije predvojilo" (osmi na deveti mart po starom kalendaru), bila su dvojica ranjenih crnogorskih podanika, dok je s osmanske strane "komandant turski" prijavio crnogorskim pograničnim vlastima ranjavanje jednog "pljančora" iz Ržanice. No, komandir Labović i komesar Protić su bili ogorčeni, što se i pored prisustva osmanskog komesara i bimbaše gusinjskog "na Pepiče", puškaranje "s njine strane i dalje" nastavlja, iako s crnogorske strane niko "ne odgovara na njihovo puškaranje, čak nema ni jednog vojnika na granicu nego je svak kod svoje kuće". Usljed ovakvog odnosa osmanskih pograničnih vlasti, crnogorski žitelji na ovom dijelu granice neprestano su bili "izloženi nišanu iz njihovih kula" (osmanskih - M. Š.) i stradanju, "kako oni tako i njihovo sve živo". Labović i Protić bili su mišljenja da "svi ovi neredi potječu od Arnauta plavsko-gusinjskog okruga". DACG, MID 1910, f-178, 494/6, komandir Labović i G. Protić, pogranični komesar - brigadiru Mitru Martinoviću, ministru vojnom, 9. (22) mart.

50 DACG, MID 1910, f-177, 325, kapetan Vulević - Oblasnoj upravi u Kolašinu, 3. (16) maj.

prekinulo, kad je vojska pritekla u pomoć.⁵¹ Ne sporimo da je možda bilo pucanja na osmansku vojsku od strane nekih Vasojevića, ali saznanja crnogorskih pograničnih vlasti u Andrijevići nisu mogla potvrditi takve optužbe. U telegramu upućenom prvom čovjeku crnogorske izvršne vlasti, komesar Protić je kratko saopštio da mu uopšte nije "poznato da se nalazi jezero Šajsi kao ni crkva Kleučš", a samim tim ni da je bilo ikakvog sukoba.⁵² Nedugo potom, kosovski valija se požalio Osmanskom poslatvu na neke crnogorske podanike, da su početkom juna 1910. godine pucali na osmanske vojnike koji su patrolirali u blizini kule na Novšić. Na crnogorske pucnje askeri su uzvratili vatrom, budući da su doznali da se na strani Martinovića nalazi jedno stotinu Vasojevića, koji su iz zasjede pucali na njih. Pucanje na granici trajalo je više od pet sati, a prekinuto je tek po dolasku odjeljenja osmanske vojske iz Gusinja, koje je primoralo Vasojeviće da se povuku. Prilikom povlačenja crnogorski podanici su ranili jedno dijete od 14 godina "i nešto stoke". Valija je tvrdio da u ovom sukobu nijesu uzimali učešća osmanski podanici.⁵³ Dva dana nakon ovog incidenta, "korduni s one strane Lima" ubili su crnogorskog vojnika Radula Gojkovića, kada je bio "na dnu Velike kuda se ulazi u Ržanicu". Iako stradao na crnogorskom zemljištu, korduni nijesu dozvoljavali da mu iko priđe, već bi odmah otvarali plotune na onog ko bi mu se primakao.⁵⁴ Da crnogorska straža nije bila izložena vatri od strane osmanske vojske samo na sektoru

51 DACG, MID 1910, f-179, 820/3, Ministarstvo inostranih djela - komesarijatu u Andrijevići, 28. april/11. maj.

52 DACG, MID 1910, f-179, 821, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 6. (19.) maj. Protić je saopštio Tomanoviću, da zna jedino "da se u blizini Uljcinja nalazi ostrvo Šas". (Isto)

53 DACG, MID 1910, f-180, 978/3, L. Tomanović, ministar predsjednik - G. Protiću, pograničnom komesaru, 28. maja/10. jun; Navode kosovskog valije u potpunosti su osporavale crnogorske pogranične vlasti. Komesar Protić je je izvijestio je crnogorsko Ministarstvo vojno, da su 5. juna "korduni s kule Novšićske" otpočeli pucanje u 7 sati izjutra na žitelje sela Velike, koje nije prestajalo cijeli dan. Za to vrijeme, s crnogorske strane niko nije odgovarao, niti se primicao granici, a kamoli ulazio u sukob s osmanskom vojskom. MID 1910, f-180, 978/8, Ministarstvo inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 24. maj/6. jun; I komandir Petar Đurašković je tvrdio da s crnogorske strane toga dana "nijednog metka nije opaljeno", ali je zato jeste s osmanske strane, što svjedoči ranjavanje nenaoružanog vojnika Ilije Boškovića iz Velike, koji se nalazio u svom mlinu udaljenom 1000 metara od granice. On dalje navodi, da se toga dana pronio glas „da je jedan carski kordun sa carske kule više Ivan polja ubjen a jedan ranjen, a koje su Novšićani ubili, zbog toga što su im isti prvog dana bili silovali njihove žene". Neki žitelji ovog osmanskog sela, kao što su trgovci albanske nacionalnosti Ferovići, dolazili u Veliku, gdje su trgovali jagnjad. "No pri njihovom povratku iz Velike podno carske kule više Ivan Polja, sreli su ih carski korduni", koji su ih „bili i novce im uzeli". Zbog toga je najugledniji albanski pravak plavsko-gusinjskog kraja, Aso Ferović, poslao svoje rođake, Feroviću je „dobro kordunima učinjeti osvetu". Kada su osmanske vlasti krenule da razoružavaju plavsko-gusinjški okrug, Feroviću je „dobro došlo da zametne kavgu na granici", kako bi imao izgovor da im se isto ne oduzima, "er ih Crnogorci napadaju". (DACG, MID 1910, f-180, 978/5, Ministarstvo inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 26. maj/8. jun); Istog dana kada je ranjen vojnik Bošković, "korduni sa kule "Ravan" izviše Ivan Polja i sa šančeva iz polja Pepićskog" pucali su na crnogorske čobane, koji su se nalazili "u našoj granici" (crnogorskoj - M. Š.) "de su bili kraj stoke". DACG, MID 1910, f-180, 978, Ministarstvo inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 24. maj/6. jun; Vojnik Bošković bio je "ranjen u bedri". (Isto); osmanski komesar je optužio Veličane da su ubili "dva askera na Nokšiću i jednoga Martinovićanina u planinu blizu Zeletina", što nije bilo tačno. Za njihovu smrt bili su odgovorni "Nokšićani zato što su im askeri silovali jednu ženu". DACG, MID 1910, f-180, 978/7, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 25. maj/7. jun.

54 DACG, MID 1910, f-180, 978/6, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 25. maj/7. jun; Protić je istog dana uputio telegram s Kruševa, da je asker u 11 sati pucao nekoliko puta u pravcu Crne Gore. S crnogorske strane niko nije odgovarao. Štaviše, vladao je potpuni red. DACG, MID 1910, f-180, 978/7, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 25. maj/7. jun; "Carski podajnici" su otvarali vatru i 8. juna na crnogorske "pandure na Kodru su 7-8 pušaka te je jedno zrno udarilo u tablju od kule". Na njihovom nišanu našla se toga dana i crnogorska straža. DACG, MID 1910, f-180, 978/12, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 27. maj/9. jun.

granice prema plavsko-gusinjском kraju, potvrđuje depeša koju je ministar unutrašnjih djela Jovan S. Plamenac uputio Ministarstvu inostranih djela 17. juna 1910. godine. Plamenac navodi da ga je toga dana izvjestila Oblasna uprava u Podgorici, a nju kapetan Đelošević, da je u večernjim satima 16. juna 1910. godine otpočelo pucanje na Cijevni između Zatrijepčana i Gruda, da je osmanska straža prva otpočela pucanje na crnogorsku stražu, te da je pucanja bilo i sutradan u jutarnjim časovima. Da se ne bi desili ozbiljni neredi na granici, Oblasna uprava u Podgorici je odmah poslala na lice mjesta komandira Đoka Lazovića sa pet žandarma i strogo naredila kapetanu Đeloševiću, da zajedno sa komandrom Lazovićem odmah prekine pucanje na granici. Red i mir na granici, naravno, želio je i ministar Plamenac, ali je i tražio da ga Oblasna uprava izvjesti šta je bio pravi uzrok razmjeni vatre.⁵⁵ Zbog neredovnih prilika u Albaniji, i skadarski valija je bio zainteresovan da se prekine puškaranje i da se izgređnici strogo kazne.⁵⁶

Crnogorske vlasti su ulagale napore da u saradnji sa osmanskim kolegama vrata kućama oko 1500 emigranata beranskog kraja i prekinu neredu na granici. No, neki emigranti su bili prilično ozlojeđeni i na Osmanlije i Crnogorce. Tako su neki Selići početkom jula 1910. godine pucali na askere, zbog čega su osmanske vlasti zapalile pet kuća u Crnom vrhu. To je bio razlog da ovi pređu na osmansku teritoriju, odakle su na poziv "poručnika Jovanovića, koga je g. brigadir Đurović poslao da ih pohvata", odgovorili pucajući na njega i crnogorske vojnike i to "dva put iz levorvera a jedan put sistemom". Tom prilikom su poručili da neće da se vraćaju na crnogorsku teritoriju i da imaju namjeru da prkose Gospodaru i crnogorskoj vladi, na način što će „đe god“ vide Turčina pucati.⁵⁷ Sva sreća, pa su samo nakon četiri dana od kada su pucali na askere, trojica od četvorice Selića lišeni slobode i zatvoreni u Andrijevici, a preduzete su bile mjere da se uhvati i četvrti.⁵⁸ Dvanestog jula (novi kalendar) "na uru po podne", Protić je javio predsjedniku vlade da je predao beranske emigrante na granici osmanskome komesaru, od kojih je prethodno "imena zapisao i oružje oduzeo", a onda ih u njegovom prisustvu „oslobodio da svaki ide kući“.⁵⁹ No, i pored povratka beranskih emigranata, ili bolje rečeno, jednog njihovog dijela, stanje

55 DACG, MID 1910, f-180, 1035, J. Plamenac, ministar unutrašnjih djela - Ministarstvu inostranih djela, 4. (17) jun.

56 DACG, MID 1910, f-180, 1035/5, D. Gregović, konzul u Skadru - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 4. (17) jun. Gregović je saopštio u ovoj depeši Tomanoviću, da su crnogorski podanici iz Zatrijepča pucali "na asker od Grabona i još na dva mjesta". (Isto.); Povodom ovog incidenta održano je nekoliko sastanaka crnogorskih i osmanskih predstavnika. Crnogorski izaslanici su "kao stvarne krivce" optužili „čauša pograničnog kordona Marka Đekova, kordonske stražare Mark Dedu i Ujk Đekova i selištanskog glavara Kolj Dedu“. Ali, osmanski izaslanici "to ne priznavahu, branjahu ih", zbog čega predstavnici dvije strane nijesu mogle "utvrditi ništa [...] ko je počeo pucati 3-eg uveče". Ogorčeni zbog toga, što osmanski izaslanici kriju krivice za ovaj događaj, crnogorski predstavnici su tražili da im onda kažu, "ko je počeo pucanje u subotu 5-og u jutro", i da li su im osmanske pogranične vlasti naredile, „da truba svira paljbu“. Predstavnici osmanske strane nijesu u ovom slučaju negirali krivicu. Naprotiv. Kazali su: "da su oni počeli i da to mogu tvrditi i da su naredili oni sami da im svira truba, pa još to jutro da su mogli došli bi u Zatrijepčač." DACG, MID 1910, f-180, 1035/3, kapetan Petar Lompar - M. Martinoviću, ministru vojnom, 19. jun/2. jul; Konzul Gregović je obavijestio Tomanovića, da usljed incidenata na ovom dijelu granice „sa turske strane ima tri ranjena i jedan mrtav“. Kako je postojala opravdana bojazan, da zbog ovoga "Hoti i ostala plemena" napadnu na crnogorske podanike u Zatrijepču, skadarski valija je poslao dvije čete vojnika da ih spriječe. DACG, MID 1910, f-180, 1035/31, D. Gregović, konzul u Skadru - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 6. (19) jun.

57 DACG, MID 1910, f-180/a, 1055/27, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 25. jun/8. jul.

58 DACG, MID 1910, f-180/a, 1055/40, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 27. jun/10. jul; Radio se o Radoju, Raju, Božini i Nikoli Seliću. MID 1910, f-182/a, 1565, molba Selića Tomanoviću, 9. (22) septembar.

59 DACG, MID 1910, f-180/a, 1055/16, G. Protić, pogranični komesar - L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 29. jun/12. jul. Kućama se nijesu vratili jedino beranski prvaci: Marjan Vuković, Vukota Pantović, Golub Dobrašinović i Simo Čukić, zbog čega su sa Cetinja poručivali da se „na lijepe“ „i preostala četvorica povrate svojim kućama, jer im u protivnom slučaju nema slobodnog povratka, a knjaževska vlada neće dalje o njima brigu voditi“. (Isto)

na tom sektoru granice i dalje će obilovati incidentima. Žitelji sela Vinicke, koje se nalazilo nedaleko od crnogorske granice, žalili su se crnogorskim vlastima u Andrijevići da ih askeri svakodnevno zlostavljaju. Tako su od nekih stanovnika ovog sela, koji su obrađivali svoju zemlju na crnogorskom tlu, tražili da im "dovedu ženske", na šta su ih ovi "alatima" ubili i oduzeli im puške. "Čim se saznalo o toj pogibiji ostali askeri počeli su pucati na sve što su videli živo." Žitelji Vinicke nijesu bili mnogo bezbjedniji ni na crnogorskom tlu, gdje su pobjegli, budući da su osmanski vojnici i tamo na njih otvarali vatru, baš kao i na susjedno crnogorsko stanovništvo, vojnike i stoku.⁶⁰ Ni nakon deset dana od događaja u Vinickoj nijesu se smirile strasti na ovom dijelu granice. Pisar Vojvodić iz Andrijevice je izvjetio predsjednika crnogorske vlade, da su "Turci s kule Vinicke" i Navotine u jutarnjim časovima 10. oktobra 1910. godine pucali na crnogorsko selo Rijeku Marsenića i tom prilikom izrešetali mnoge kuće.⁶¹

Za pogranične sukobe solunski listovi su optuživali Crnu Goru i Crnogorce. "Tenedecija" tih natpisa za *Cetinjski vjesnik* bila je "jasna i providna". Crnu Goru je trebalo predstaviti "kao element nereda", a Crnogorce kao napadače, čime se nastojao "strani svijet ubijediti, da emigriranje ne potiče krivicom turskijeh vlasti, nego isključivo rovenju Crne Gore, koja bi trebala da služi kao podstrekač za sve to".⁶²

Zbog učestalih sukoba na granici kod Velike i u Polimlju, na granicu je decembra 1910. godine upućen brigadir Janko Vukotić. Poslije samo desetak dana boravka u pograničnom pojasu, Vukotić se mogao pohvaliti da je uspješno uspostavio red na ovom dijelu granice, te da je oduzeo oružje crnogorskim podanicima iz Velike "i ustašima koji žive u Veliku bilo

60 DACG, MID 1910, f-182/a, 1574/14, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 17. (30) septembar; Vukajlo Lalić i Novica Zečević ubili su 29. septembra dvojicu askera "kosijerima u selo Vinicka na vrh Poda, oduzevši im puške i fišeke. Sa kule Navotine asker je pucao 29. septembra na selo Rijeku Marsenića. Crnogorski "graničari ne znajući uzrok pucanja potražili su na granicu" ali ih je dočekala plotunska paljba s kule Vincke i Navotine. I narednog dana bilo je pucanja, ali znatno manje nego prethodnog. Iako je bilo toga dana "vrlo malo puckeranja" askeru je pošlo za rukom da ubije na crnogorskom tlu Radoša Novovića. U noći između 1. i 2. oktobra 1910. godine asker se utvrdio "u Gradac i Gradinu" zauzevši "najglavnije pozicije oko Vinicke a neki dio vojske uljega je u Vinicku te zapalio sve kuće izuzevši gornji dio sela zvanog Ljute đe ima od prilike do 10 kuća". Komesar Protić navodi da je za svo vrijeme bio na granicu, kao i da je 1. oktobra 1910. godine bio na kulu u Vinicku, gdje je čekao osmanskog komesara da se sastane sa njim. No, čim je "izašao iz kule nije prošlo ni 15 minuta a puške su zapucale". Tom prilikom je mnogo "živog ubijeno" na crnogorskoj teritoriji. DACG, MID 1910, f-182/a, 1574/20, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 19. septembar/2. oktobar; U jutarnjim satima 1. oktobra 1910. godine, asker je pucao na "đevojke Đola Pešića kojemu je kuća na granicu blizu Vinicke". DACG, MID 1910, f-182/a, 1574/35, G. Protić, pogranični komesar – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 18. septembar/1. oktobar.

61 DACG, MID 1910, f-182/a, 1574/26, pisar V. Vojvodić, zastupnik pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 27. septembar/10. oktobar; Dan ranije beranski komesar je tražio od crnogorskih pograničnih vlasti u Andrijevići, da mu se daju četiri crnogorska "vojnika ili žandara da pođu sa njihovim vojnicima da prime dva mrtva tijela Andrijevići, da mu se daju četiri crnogorska "vojnika ili žandara da pođu sa njihovim vojnicima da prime dva mrtva tijela Andrijevići, da mu se daju četiri crnogorska "vojnika ili žandara da pođu sa njihovim vojnicima da prime dva mrtva tijela Andrijevići, jer se "boje da im Vinićani ne njihovih vojnika" (radio se o vojnicima koje su desetak dana ranije ubili žitelji sela Vinicke), jer se "boje da im Vinićani ne ture pušku" s obzirom na to da su se njihovi leševi nalazili u blizini crnogorske granice. DACG, MID 1910, f-182/a, 1574/36, pisar V. Vojvodić, zastupnik pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 26. septembar/9. oktobar; pisar V. Vojvodić, zastupnik pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 24. septembar/7. oktobar; Beranski komesar je tvrdio da su "tijela pogunulih askera prenešena Vinićanima" na crnogorsko "zemljište i skrivena u šumu". DACG, MID 1910, f-183, 1608/6, pisar V. Vojvodić, zastupnik pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 24. septembar/7. oktobar.

62 *Cetinjski vjesnik*, br. 95, 1. (14) decembar 1910, 1.

stalno bilo od vremena na vrijeme". Duž granice redovno je patroliralo "stotinu vojnika sa po jednim oficijom koji straže na oko Velike i to na tri kule i na četiri mjesta izvan kula pod vedrim nebom. Kao najodgovorniji komandir straže u Veliku ostao je Ilija Vujačić a na raspoloženje su mu podporučnik Pero Vuković i oficir koji komanduje četom određenom za stražu. Stražu je počeo davati batalion kraljski i stoji po 8 dana pak se mijenja." Oružje je bilo oduzeto i svim ustanicima koji su se nalazili u Polimlju, a nijesu imali tamo nepokretne imovine. Takođe, naredeno je "da se udalje svi oni za koje se sigurni jemci ne nađu daće se sigurno vladati".⁶³

Dok je Vukotić uspostavljao red granicom, gotovo svakog dana su Osmanlije, askeri, korduni, pa čak i zaptije koje su krstarile po selima ispaljivale u pravcu Crne Gore po nekoliko metaka.⁶⁴ No, i pored strogih mjera koje je preduzeo Vukotić, februara 1911. godine, pošlo je za rukom emigrantu Đuru Zečeviću da dođe u selo Trepču i da sa crnogorskim podanicima Dragom i Petrom Novovićem pređu 50-100 metara na osmansku teritoriju, kako bi uzeli sijeno i vratili se natrag. Kada su se, prema kazivanju Petra Novovića, Đuro i Drago nalazili na oko 300 metara na crnogorskom zemljištu, a on oko 600 metara, askeri su uhvatili Đura i Draga i povelili niz selo Vinicku, gdje su ih tukli, a potom ubili.⁶⁵

Ako je crnogorska straža na dijelu granice kod Vinicke propustila da vidi kako osmanski vojnici prelaze i hvataju ljude na crnogorskom zemljištu, osmanskim organima bezbjednosti očito nije promaklo prisustvo crnogorskih podanika, oficira i vojnika na osmanskom zemljištu, gdje su s pobunjenim Malisorima vodili žestoke borbe s osmanskom vojskom. Osmanski poslanik na Cetinju, Sadredin beg, početkom aprila dolazio je u Ministarstvo inostranih djela, gdje je protestovao zbog toga što je 13. aprila 1911. godine u Podgoricu dovedeno dvadeset ranjenika, među kojima je bilo i crnogorskih podanika. Takođe se žalio i „da se neki Kuči pripravljaју da preobučeni u arnautsko odijelo pređu granicu i da se biju protiv turske vojske". Osmanski poslanik je i unazad nekoliko dana dolazio u ovo Ministarstvo i saopštio imena crnogorskih oficira koji su sa crnogorskim vojnicima izvršili napad na selo Vranj. No, brigadir Vukotić, koji se tih dana nalazio u Podgorici, negirao je

63 DACG, MID 1910-1911, TF, f-186, 2286/29, brigadir serdar J. Vukotić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 22. decembar/4. januar.

64 DACG, MID 1910-1911, TF, f-186, 2286/29, brigadir seradar J. Vukotić – M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 22. decembar/4. januar.

65 DACG, MID 1911, f-189, 443, kapetan M. Radonjić, v. d. pograničnog komesara – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 16. februar/1. mart. Kapetan Milutin Radonjić je optužio za ovaj događaj stražu koju je odredio g-brigadir Janko Vukotić, koja je trebala biti "na previji radi sprečavanja prelazka i ulazka emigranata", a što je naredio i "komandant bataliona kom. Nikolić". Da je ista bila na tom mjestu, "ne bi mogli Đuro, Drago i Petar tudije proći a da ih naša straža ne vidi, kao ni kad su ih htjeli askeri uhvatiti". (Isto); Pop Josif Bojović iz Buča je izvjestio kapetana Radonjića, da su askeri crnogorskog državljanina Draga Novovića, koji je ubijen 25. februara 1911. godine, ukopali "u groblju na Vinicku jer su ga Bučićani našli na sredini Vinicke". O emigrantu Đuru Zečeviću nije znao gdje bi mogao biti njegov leš. DACG, MID 1911, f-189, 446, kapetan M. Radonjić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 17. februar/2. mart.; Na sastanku koji je održan 4. marta 1911. godine povodom ovog događaja, kapetan Radonjić je pitao beranskog komesara: "de se nalazi poginuli Đuro Zečević, emigrant?" Komesar mu je na to odgovorio, da su Zečevića tajno prenijeli crnogorski vojnici u Crnu Goru. No, Radonjić mu je "dokazivao da su ga ostavili u Vinicku te da su ga pašćad pojela". DACG, MID 1911, f-189, 489, kapetan M. Radonjić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 20. februar/5. mart.

da neki oficiri koje je osmanski poslanik pominjao, uopšte postoje na području golubovačke kapetanije, a neki ni u crnogorskoj vojsci.⁶⁶ Pomoćnik šefa štaba Druge divizije, kapetan Andrija Raičević, koga je Vukotić poslao na granicu u Zetu da ispita jesu li crnogorski vojnici prelazili granicu, i da li se u subotu 15. aprila 1911. godine nalazilo "50 Crnogoraca u vranjske glavice kao što glasi nota otomanske legacije". No, tom prilikom je utvrdio, ne samo da nije bilo 15. aprila nijednog crnogorskog podanika u vranjske glavice, već da ih nije bilo ni od samog početka ustanka. No, to se nije moglo "tvrditi za nekih 10-12 ustaša koji žive u Zetu, neki od 10, a neki od nazad godinu dvije dana a koji su rodnom iz Vrake, Vladanja, Vranja i Mataguža".⁶⁷

Što se tiče stanja na granici od Omerbožovića do vrha Zatrijepča, komandir Radomir Vešović obavijestio je izaslanika crnogorske vlade, brigadira Vukotića, da je na tom dijelu granice boravio od 6 do 10. aprila 1911. godine. Tokom 6. i 7. aprila 1911. godine radio je na uspostavljanju reda duž granice, a 8, 9. i 10. aprila 1911. godine je vodio isleđenja, o prelasku crnogorskih državljana od kako je počeo ustanak u Malesiji. Vešović ne krije da je bilo prelazaka granice od strane crnogorskih državljana albanske nacionalnosti, ali i ističe da „apsolutno nije moguće doći do čistine ko je i koji dan za sve ovo vrijeme prelazio". Takođe, navodi i da koliko god da se "šilje u pojačanje kordona", ipak nije moguće „na ovolikom prostoru svako mjesto zauzeti kudijen se može tajno prijeći pa kad bi čovek i više bataliona na tu svrhu upotrijebio".⁶⁸ Sve da tih dana, možda i nije niko drugi prelazio granicu, osim crnogorskih državljana albanske nacionalnosti, kasnije su sasvim sigurno Crnogorci prelazili granicu i učestvovali u borbama protiv osmanske vojske. To potvrđuje i sam Vešović u svojim memoarima, gdje kaže da je uzeo "veliko učešće u arbanaškoj buni

66 DACG, MID 1911, f-191, 1001, L. Tomanović, ministar inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 2. (15) april; Vukotić je izvjestio Tomanovića 14. aprila 1911. godine, "da jučer nije dovedeno dvadeset ranjenika u Podgoricu nego pet Malisora" „i to su: Đek Mark iz Hota, Prenk Nika iz Gruda, Nik Ljuca iz Kastrata, Mark Đeka iz Kastarta i Ljulja Đonova (ženska) iz Kastrata". Prvog aprila (st. kalendar) bio je doveden samo "Prenk Ujka iz Gruda". DACG, MID 1911, f-191, 1002/4, brigadir serdar J. Vukotić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 1. (14) april; iz navedenog jasno proizilazi, javljao je Vukotić, da nema ranjenih Crnogoraca, već da "oni mirno žive međusobom". Za oficira Aleksandra Popovića se izjasnio da ne postoji u crnogorskoj vojsci, baš kao ni Diljo Mostarić i Milo Stanov u kapetaniji golubovačkoj. Oficir Vaso Jankov takođe nije postojao u crnogorskoj vojsci ali je pod tim imenom postojao neki stanovnik Zete, za koga je Vukotić garantovao da nije prelazio granicu. DACG, MID 1911, f-191, 1001, L. Tomanović, ministar inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 2. (15) april; Osmansko poslanstvo se žalilo i, da su crnogorski podanici 20. marta 1911. godine "pucali na stražu tursku i stanovnike u Metehu". DACG, MID 1911, f-191, 1002, L. Tomanović, ministar predsjednik - komesarijatu u Andrijevi, 31. mart/13. april; Sekretar Oblasne uprave u Andrijevi Dušan Drecun je 14. aprila javio ministru unutrašnjih djela Marku Đukanoviću, da su ga izvjestili kapetani Labović iz Polimlja i Dragović iz Velike, da na osmansku stražu i stanovništvo nije pucano s crnogorske strane. Stanovnicima Velike su bile puške oduzete po nalogu brigadira seradara Vukotića, pa samim tim i nijesu mogli pucati. DACG, MID 1911, f-191, 1002/10, D. Drecun, sekretar Oblasne uprave u Andrijevi – M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 1. (14) april.

67 DACG, MID 1911, f-191, 1048/2, brigadir serdar J. Vukotić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 4. (17) april.
68 DACG, MID 1911, f-191, 1006, komandir R. Vešović – serdaru J. Vukotiću, naročito izaslaniku cr. vlade, bez datuma; DACG, MID 1911, f-191, 1006/4, brigadir serdar J. Vukotić – L. Tomanoviću, ministru predsjedniku, 31. mart/13. april; Vešović je pretpostavljao da je u raznim okrajima granicu prelazilo "kad noću kad danju" oko 50-60, pa i do 100 ljudi. Radilo se o crnogorskim državljanima albanske nacionalnosti. Vešović je upoznao Vukotića, da je „postavio potpuni red po granici", kao i da je zbog hitnih poslova u komandi ostavio "podporučnika Pera Vukovića sa 4 žandarma, da nastavi isleđenje gdje se ko nalazi od nestalih naših podajnika i pošto sve utvrdi da pošlje spisak od svih i da naznači gdje je koji bio; a za one koji se nikako ne prijave", trebalo ih je oglasiti "za bjegunce." Najviše prelazaka crnogorskih podanika bilo je 7. aprila "preko linije u sela Dinoš i Milješ, ali je većina tih bilo, koji su sa raznih strana bili poslani [...] da traže ima li vojske naše u pravcu put Tuzi kao što se bio raznio glas". (Isto)

organizujući male čete od Kuča i Zečana koje su oružane i preobučene u arbanaške haljine prelazile u Malesiju te su pomagale njihove ustanike-pobunjenike".⁶⁹ Osmanski poslanik je zbog toga u prijateljskom razgovoru upozorio predsjednika crnogorske vlade da naredi pograničnim vlastima, da ne smatraju neprijateljskim aktom ako bude negdje povrijeđena granica, kad Turgut-paša počne opkoljavati i slamati ustanike.⁷⁰

Prelazak više od 20 Crnogoraca 21. aprila 1911. godine kod Pržišta sa namjerom da sjeku građu, bio je povod da osmansko poslanstvo na Cetinju, po ko zna koji put, protestuje kod ministra inostranih djela, saopštavajući mu da je tom prilikom došlo do pucanjave koja je trajala 2 sata, sve dok nije stigla pomoć askerima. Predsjednik crnogorske vlade tražio je od Oblasne uprave i u Kolašinu, da se zbog ovog slučaja uhvate i kazne krivcu. Kazne neće mimoći ni vlasti koje su imale ispitati ovaj slučaj, ukoliko ne "podnesu istinite raporte".⁷¹ Oblasni upravitelj u Andrijevići Vešović je 31. maja 1911. godine podnio raport ministru Marku Đukanoviću, istina, ne zbog incidenta kod kule na Pržištu, već o sastanku koji je vodio sa gusinjskim kajmekamom. Vešović je, između ostalog, saopštio Đukanoviću, da mu je kajmekam obećao da nizami neće pucati sa kula na crnogorska sela i stoku, osim, ako Crnogorci ne budu izazivali askere, kao i da obje strane mogu bez ikakve odgovornosti odmah ubiti naoružanog vojnika "koji bi se uhvatio stranputicom na zemljištu jedne ili druge države".⁷² Poslije samo četiri dana, Vešović se žalio Đukanoviću, da su, "pored svih obećanja i po nekoliko puta date riječi od strane gusinjskog kajmekama, da održajemo dobre odnose", Osmanlije napravile 2 šanca na crnogorskom zemljištu na Čakoru, a šančeve na Jezerskom vrhu ne samo da nijesu htjeli srušiti, kao što su obećali nego su ih još popravili. To je za Vešovića bio dokaz da se s osmanske strane vrše ozbiljne pripreme "i ako klikuju na sva usta da žele održati prijateljski mir". Zato je predlagao Đukanoviću, da se sa ministrom vojnim dobro konsultuje oko ovoga, jer je po njemu nered neizbježan duž granice, ako se ovome ne stane na put.⁷³

No, sa Cetinja su stalno upozoravali da se s crnogorske strane ne smije dati povod za tako nešto. Ministar inostranih djela, Dušan Gregović, naredio je oblasnom upravitelju u Andrijevići, Radomiru Vešoviću, da emigrante koji se "ne hoće ili ne mogu povratiti na svoja ognjišta" udalji s granice, jer njihovo prisustvo u Crnoj Gori štetno.⁷⁴ S druge strane, od

69 Radomir Vešović, *Memoari*, Podgorica, 2005, 19. Vešović ističe da su u malisorskom ustanku "najvećma stradali oni iz Kučke krajine", te da se "nije se smio dati znak žalosti" kad neko pogine, zbog blizine osmanske granice, "a bilo je dosta mrtvih". (*Isto*)

70 Dr Lazar Tomanović, *Crna Gora i Turska*, u: *Crna Gora i Crnogorci u "Novoj Evropi"*, Podgorica, 2005, 376.

71 DACG, MID 1911, f-193, 1519/3, L. Tomanović, ministar predsjednik - Oblasnoj upravi u Kolašinu, 11. (24) april.

72 DACG, MID 1911, 193, 1514, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj u Andrijevići - M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 18. (31) maj.

73 DACG, MID 1911, 193, 1475/2, komandir R. Vešović, oblasni upavitelj - M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 22. maj/4. jun; Istog dana izaslanik crnogorske vlade brigadir Blažo Bošković izvjestio je Tomanovića, da je 2. juna 1911. godine "odjeknula puščana vatra sa Čemena i gađala crnogorskog barjaktara Ujkića na obavljanju svojih domaćih poslova pred svojom kućom. Puščana vatra primorala je Ujkića da se skloni u kuću, "kog se je mjesta morao držati sve dok je noć nastupila". (DACG, MID 1911, f-193, 1465/4, brigadir B. Bošković, naročiti izaslanik cr. vlade - L. Tomanoviću, ministru inostranih djela, 22. maj/4. jun.)

74 DACG, MID 1911, f-196, 2393, D. Gregović, ministar inostranih djela - R. Vešoviću, oblasnom upravitelju u Andrijevići, bez datuma.

crnogorskog poslanika u Carigradu je tražio da najenergičnije protestuje kod Porte zbog svakodnevnih napada na Veliku, usljed kojih su od strane askera, korduna i bijelih Turaka u posljednje vrijeme bila smrtno ranjena četvorica crnogorskih podanika.⁷⁵

Na velička sela i stoku asker je otvarao vatru i 4. oktobra 1911. godine. Uzrok pucanju bio je taj što je toga dana neko lišio života "nekojeg galijota Feriza Kadriju u Gornjoj Ržanici kod njegove kuće". Istog dana ranjen je bio i neki Srbin Popadić, takođe, pred kućom u Gornjoj Ržanici. Asker je toga dana pucao i na selo Krivaču, ali crnogorski vojnici nijesu odgovarali, baš kao što ni komesar iz Berana nije odgovarao, iako su ga toga dana tri puta zvali iz Oblasne uprave u Andrijevići, kako bi se utvrdio uzrok pucanju, i uspostavio red na tom dijelu granice.⁷⁶

Uzrok otvaranja vatre na crnogorsku stražu, žitelje i stoku u Velici bio je nepoznat i 29. oktobra 1911. godine.⁷⁷ Dva dana kasnije su u popodnevnim časovima askeri sa kule Jankova glava i Pešter otvarali plotunsku paljbu na crnogorske čobane i stoku, ali i crnogorsku stražu, iako im za to nije dato povoda. Za razliku od nekih ranijih incidenata, kada crnogorski vojnici nijesu odgovarali na vatru, toga dana to nije bio slučaj. Vešović je uspio doznati da "Turci ovo čine usljed nekog veselja što su dobili nekakvu pobjedu nad talijanskom vojskom u Tripolisu".⁷⁸ Da li su askeri u društvu sa Gornjo-Ržanićanima, Pepićima i Novšićanima pucali na Veličane i 1. novembra 1911. godine zbog pobjede nad Italijanima u Libiji, teško je reći. Ali se zato sa sigurnošću može kazati da su "tom prilikom pobili nešto živog Veličanima i oštetili plotunskom paljbom pokrov kuće oficira Stamatovića".⁷⁹ U boljem stanju od kuće oficira Stamatovića, nijesu bile kuće crnogorskih podanika iz Velike, Mašnice, Murina, Šekulara i Rijeke Marsenića, jer

75 DACG, MID 1911, f-196, 2413, D. Gregović, ministar inostranih djela – poslanstvu u Carigradu, zavedeno 20. avgusta/2. septembar; U telegramu koji je poslao Gregoviću 2. septembra 1911. godine, Vešović se žalio da se "produžava pucanje sa turske strane u Veliku", te da „dokle mogu Turci u Veliku puškom domašiti ni čemu se ne dadu pojaviti“. Vešović je pretpostavljao da je uzrok pucanju „to što imaju neki turski oficiri i askeri po granici kojima sad ističe rok promjene patrola“, pa im je cilj bio da učine „nered kako bi tu ostali“. On je tvrdio i da s crnogorske strane nijesu dali nikakav povod ovom pucanju, te da je toga, ali i prethodnog dana od beranskog komesara tražio "da naredi da se prekine pucanje", ali da nije "dobijao nikakva odgovora". DACG, MID 1911, f-196, 2414, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – D. Gregoviću, ministru inostranih djela, 20. avgust/2. septembar; Na selo Veliku otvarana je vatra i 10. septembra. Tom prilikom su naročiti ljudi poslati sa osmanske strane ušli na crnogorsko zemljište nekih 600-700 metara, odakle su nekoliko puta pucali na stražu veličku i odmah pobjegli. DACG, MID 1911, f-197, 2642, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – serdaru J. Vukotiću, ministru vojnom i zastupniku ministra unutrašnjih djela, 31. avgust/13. septembar; Kapetan Dragović izvjestio je Vešovića, da su osmanski podanici 12. septembra 1911. godine "gadal" crnogorsku pograničnu stražu na Vaganici, "kad su htjeli četvorica naših vojnika da uzmu vode sa izvora na našem zemljištu". DACG, MID 1911, f-197, 2641, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – serdaru J. Vukotiću, ministru vojnom i zastupniku ministra unutrašnjih djela, 31. avgust/13. septembar; "Turci su priješli" 21. septembra na crnogorsko "zemljište za oko 1000 metara na mjesto zvano "Rtin", odakle su "gadal" crnogorsku "stražu na dno Rtina". Na svu sreću nijesu nikoga ubili. DACG, MID 1911, f-197, 2634, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – serdaru J. Vukotiću, ministru vojnom i zastupniku ministra unutrašnjih djela, 9. (22) septembar.

76 DACG, MID 1911, f-197, 2706, J. Vukotić, ministar vojni i zastupnik ministra unutrašnjih djela - Ministarstvu inostranih djela, 22. septembar/5. oktobar.

77 DACG, MID 1911, f-198, 2944, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 17. (30.) oktobar.

78 DACG, MID 1911, f-198, 2945, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 19. oktobar/1. novembar.

79 DACG, MID 1911, f-198, 2957, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 20. oktobar/2. novembar; Askeri su pucali plotunskom paljbom 7. novembra 1911. godine sa kule "Pešter" na čobane i stoku šekularsku i pobili nekoliko ovaca koje su bile oko 1500 metara" na crnogorskom zemljištu. Sjutradan, u sedam sati ujutru ponovo su "osuli askeri plotunsku paljbu u Šekular", koja nije prestajala dobar dio toga dana. (DACG, MID 1911, f-198, 3032, kapetan I. Čukić, zastupnik oblasnog upravitelja i šef oblasne policije - M. Đukanoviću, ministru unutrašnjih djela, 26. oktobar/8. novembar)

im nijesu askeri "ni krov više glave ostavili na miru, no im je cio izrešetan od kuršuma redovne carske vojske", čime je "onemogućen" bio "opstanak velikom broju" crnogorskih "istočnih pograničara".⁸⁰

Što se na ovom dijelu granice nije mogao uspostaviti red, oblasni upravitelj Radomir Vešović je optuživao osmanske vlasti, koje „ovđe nemaju jednog ovlašćenog komesara“, nego ga „zastupa neki Faik major, koji je po sve neposvećen u tome poslu i šta više sam čini zaplete“. Na sastanku koji su predstavnici dvije države održali u Pepićima s proljeća 1912. godine, kao glavnu smetnju da se postigne dogovor o održavanju reda na granici, Vešović je označio upravo zastupnika komesara "koji neće nikako da se saglasi za održavanje reda, nego se povukao za savjetima lupeža gornjoržaničkih, pepićskih i novšićskih", koji su tražili da im se pismeno prizna da će im se isplatiti odšteta za 6 godina što nijesu izdizali na planinu Mokru, kao i stanovi i ispaša, te da mogu oružani izdizati. Kako se Vešović sa tim nije saglasio, dvije strane su se razišle ne postigavši nikakav dogovor. No, Vešović nije propustio priliku da kaže zastupniku komesara, da će ga optužiti pred crnogorskom vladom kao uzročnika nereda, jer podržava ljude koji stvaraju nered na granici.⁸¹

Usljed neprestanog pucanja s osmanske strane, 25. juna 1912. godine smrtno je ranjen četni barjaktar Vučko Knežević na Tetrebinjaku, gdje je bio izašao kad je čuo pucnjavu sa turskih kula. Sa kule Šabova Glava dat je i trubom znak da ospe se paljba na crnogorske podanike. Nakon vatre koja je otvorena sa pomenute kule, počelo je odmah pucanje i sa Čakora, Planinice, kao i sa šančeva na Jezerskom Vrh i Šupljem Kršu. Tog dana sa istih kula pucalo se na crnogorske "čobane i stoku po Ravnom brdu u tursku granicu i veličke svojine - te su tom prilikom ubili sedmoro govodi a 39 ih je pobjeglo u Tursku niz Bjeluhu od puščanih zrna i pucnjave". Pucnjave nije manjkalo ni sutradan, 26. juna 1912. godine, kada je na isti način ranjen teško vojnik crnogorske straže na Tetrebinjaku. Kako je beranski komesar odbio da se sastane sa predstavnikom Oblasne uprave u Andrijevići, izgovarajući se da je tih previše zauzet poslom, crnogorski ministar inostranih djela, Mitar Martinović, je naredio poslaniku u Carigradu da saopšti Porti, ako joj "leži na srcu mir i poredak na granici i ako neće da se izrode ozbiljne stvari", onda treba "da makne ove kordune sa kula na granici i da ih zamijeni sa askerima po mogućnosti iz Anadolije, koji će svoju vojničku dužnost vršiti, a neće izazivati i bez razloga nereda činiti".⁸²

No, vijesti o neredima na granici nijesu prestajale stizati na Cetinje. Martinoviću je iz Kolašina javljeno da je 4. jula 1912. godine bilo puškaranja na strani Mokre planine, u kojem su ranjeni Vukota Krdžić i Ratko Zogović, vojnici bataliona polimskog.⁸³ Pucanja na crnogorske podanike na ovom dijelu granice bilo je i 12. jula 1912. godine. Naime, toga

80 DACG, MID 1912, Poslanstvo Carigrad (u daljem tekstu PC), f-24, 3/5, pitanje narodnih poslanika Zarije Vukovića, Radula Stamatovića i Alekse Čukića - D. Gregoviću, ministru inostranih djela, 16. (29) decembar.

81 DACG, MID 1912, f-202, 706, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj - D. Gregoviću, ministru inostranih djela, 28. mart/10. april.

82 DACG, PC, f-24, 114, brigadir M. Martinović, ministar inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, 22. jun/5. jul.

83 DACG, MID 1912, f-204, 1434, komandir M. Matanović, zastupnik komandanta IV divizije - M. Martinoviću, ministru vojnom, 22. jun/5. jul; Martinoviću je 6. jula 1912. godine javljeno da je Krdžić umro "prošle noći". DACG, MID 1912, f-204, 1435, M. Matanović, zastupnik komandanta IV divizije - M. Martinoviću, ministru vojnom, 23. jun/6. jul.

dana u 4 sata poslije podne askeri, koji su se nalazili na kulama na Mokru, prešli su granicu i pucali na crnogorsku stražu i stoku. Tom prilikom su smrtno ranili Miladina Komatinu i Maksima Krdžića. Sa osmanske strane stradalo je šest askera, čije su dvije puške mauzerke pale u ruke crnogorskih vojnika.⁸⁴

Težak incident dogodio se i na granici u Zeti. U juturnjim časovima, 17. jula 1912. godine, ranili su 4-5 korduna "sa jednim muhadžerimom" crnogorske podanike Velišu Mitrovog Peličića i Jova Đukova Miranovića, obojicu iz Balabana, koji su krenuli "da na Popovom Ublu beru šture". Na lice mjesta odmah su krenuli Zečani koji su se nalazili po livadama u blizini mjesta sukoba, ali je njih 10-12 "koji su bili na starom Vignju u rupi Bulića", dočekalo mnoštvo nizama koji su tom prilikom ubili devetoricu crnogorskih podanika, a potom prešli na crnogorsko zemljište gdje su ih "isjekli".⁸⁵

Neredovne prilike su vladale i na dijelu granice od Tare do Bjelogrivca, koju su posjele jake snage korduna i Bijelih Turaka, koje nijesu dozvoljavale crnogorskim podanicima da rade unazad pet dana na svojim livadama "pod otkosima Trvdi potok, Pržišta i neki dio lazova", javio je ministru vojnom, 29. jula 1912. godine, zastupnik komandanta IV divizije, komandir Milo Matanović. On ga je tom prilikom upoznao i da su osmanski kordoni 28. jula 1912. godine napali crnogorsku tajnu stražu, na način što su ušli 400 metara na crnogorsko zemljište, odakle su osuli jaku paljbu, koja je na svu sreću bila odbijena, a da pogibije nije bilo.⁸⁶

Zbog sukoba na granici s Osmanskim carstvom, koji se umalo nijesu pretvorili u pravi rat, crnogorska vlada se avgusta mjeseca obratila potpisnicama Berlinskog ugovora, zbog nepodnošljivog stanja u kom se nalazila Crna Gora usljed stalnih nereda na granici i tražila "najhitniju i moćnu pomoć, kako bi i na dalje mogla živjeti kao dobar i lojalan susjed sa Turskom i biti element mira i reda na Balkanu".⁸⁷ No, kako izjava predstavnika velikih sila nije zadovoljila zvaničnike na Cetinju, crnogorska vlada se opredijelila "da brani svoje pravo po ma kojoj cijeni žrtava".⁸⁸

"Izazvan neprestanim pograničnim neredima i jakim pojačanjima carske otomanske vojske" duž granice, crnogorski kralj izdao je 1. oktobra 1912. godine naredbu da se izvrši mobilizacija crnogorske vojske.⁸⁹ Osam dana kasnije naredio joj je da pohita "onamo đe se strada, đe se muči, đe se plače". Time se Crna Gora, prva od balkanskih saveznica, uhvatila u "koštac sa jednom velikom carevinom", čime je otpočeo Prvi balkanski rat.⁹⁰

84 DACG, MID 1912, f-204, 1472, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – M. Martinoviću, ministru inostranih djela, 30. jun/13. jul; Pucanje na granici „na Mokru“ je prekinuto 14. jula 1912. godine, odmah po dolasku Vešovića. Do tada „obije strane prestano pucaše“. DACG, MID 1912, f-204, 1474, komandir R. Vešović, oblasni upravitelj – M. Martinoviću, ministru inostranih djela, 1. (14) jul.

85 DACG, MID 1912, f-204, 1513, Ministarstvo inostranih djela - poslanstvu u Carigradu, nema datuma; *Glas Crnogorca*, br. 29, 7. (20.) jul 1912, 2; Mitar Martinović, *Ratne godine 1912-1916*, Beograd, 1996, 16.

86 DACG, MID 1912, f-204, 1560/3, komandir M. Matanović, zastupnik komandanta IV divizije – M. Martinoviću, ministru vojnom 16. (29) jul.

87 *Glas Crnogorca*, br. 39, 15. (28) septembar, 1.

88 *Isto*, br. 39, 15. (28) septembar, 1.

89 *Isto*, br. 40, 18. septembar/1. oktobar, 1.

90 *Isto*, br. 42, 26. septembar/9. oktobar, 1.

Zaključak

Od dolaska mladoturaka na vlast 1908. godine pa sve do početka Prvog balkanskog rata 9. oktobra 1912. godine, stanje na crnogorsko-osmanskoj granici obilježili su brojni incidenti. Samo na kratko, za vrijeme aneksione krize 1908-1909. godine, kada su odnosi Crne Gore i Osmanskog carstva bili srdačniji nego inače, na granici je bilo nešto mirnije. No, kasnije će se stanje prilično pogoršati. Za to su dobrim dijelom zaslužne i same osmanske vlasti, koje su forsiranjem politike otomanizma i centralizma izazvale neturske narode Carstva da se podignu na oružje protiv svojih gospodara. U neravnopravnoj borbi koju su vodili sa svojim gospodarima, Albanci i Srbi sa područja Sjeverne Albanije, Kosova i Novopazarskog sandžaka, utočište pronalaze u Crnoj Gori, odakle, što samovoljno, što uz saglasnost i pomoć crnogorskih vlasti i državljana, vrše napade na osmansku vojsku i policiju. No, ni s osmanske strane nijesu ostajali dužni. Naprotiv. Asker se svojski potrudio da život Crnogoraca u nekim pograničnim krajevima potpuno obesmisli, u čemu im zdušno pomaže i mjesni albanski element. Stanje zategnutih odnosa između Crne Gore i Osmanskog carstva 1911. godine umalo nije dovelo do rata između dvije države. No, ako su tada, najviše zahvaljujući intervenciji velikih sila privremeno smirene strasti i izbjegnut sukob na Balkanu, godinu dana kasnije to neće biti slučaj. Tokom ljetnjih mjeseci 1912. godine došlo je najprije do ozbiljnih sukoba između crnogorske i osmanske vojske, koji će se nedugo potom pretvoriti i u rat, koji će okončati osmansku dominaciju na Balkanu.